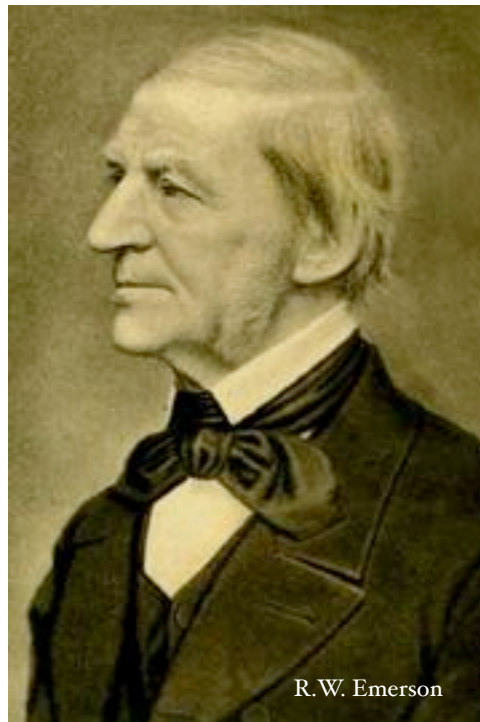


RALPH WALDO EMERSON

captain of his soul



Tom Tak
Zomer 2003

RALPH WALDO EMERSON

captain of his soul

Tom Tak
Zomer 2003

Do not seek for things outside of yourself

Emerson was een Amerikaans romantisch dichter en filosoof die leefde van 1803 tot 1882. Evenals zijn vriend de natuurfilosoof Henry David Thoreau was hij een fervent dagboekschrijver. “A preacher to himself” wordt hij genoemd door de Amerikaanse literatuurcriticus Austin Warren.¹ Voor Emerson was het schrijven over filosofische thema’s, over kunst en religie een manier van leven. Zo ontstonden tussen 1820 en 1876 de in Amerika zo beroemde *Journals*.² De inhoud van deze dagboeken bestaat uit kopieën van brieven, uittreksels van studieboeken, overgeschreven gedichten, autobiografische aantekeningen, filosofische kritieken, enzovoort. Emerson sprak zelf van een “Blotting-Book”. Soms gaf hij er de naam aan van de “Wide World”.³ Zijn leven lang putte hij er stof uit voor zijn talloze voordrachten en essays die meestal eerst in kranten verschenen en pas later in boekvorm. Bij Emerson draait alles om de ontplooiing van de eigen persoon. “Do not seek for things outside of yourself”, lezen we in het essay *Self-Reliance*.⁴ Niets is heilig, behalve de integriteit van het eigen bewustzijn, het ongeschonden ik. Emerson liet zich nogal eens kritisch uit over zijn conservatieve tijdgenoten, die in de maatschappelijke omgang, filosofie, kunst en religie slechts positieve, streng omlinjnde, onvoorwaardelijke opvattingen konden waarderen en vaak personen met meer losse overtuigingen te vuur en te zwaard bestreden: kunstenaars, schrijvers en predikers, zoals Emerson zelf, die juist niet pretenderen alles te weten, maar zoekend zijn. In *Self-Reliance* noemt hij de vastgeroeste standpunten van de behoudende mens een ziekte van het intellect, die het zelfvertrouwen ondergraaft en afbreuk doet aan de essentie van humaan leven. “A man should learn to detect and watch that gleam of light which flashes across his mind from within, more than the luster of the firmament of bards and sages.”⁵

¹ *The new England conscience*, Ann Arbor 1966

² *Journals of Ralph Waldo Emerson*, Houghton Mifflin, Boston 1909

³ *The heart of Emerson's Journals*, edited by Bliss Perry, Dover publications, New York 1958 (1926)

⁴ *Self-Reliance and Other Essays*, Dover publications, New York 1993 (1841); “Ne te quaesiveris extra”, p. 19

⁵ *Ibid.* p. 19

Als bij ingeving

Mystici, profeten en visionaire kunstenaars kunnen vaak heel gevoelsmatig over het numineuze spreken. Alsof de Schepper hun persoonlijke weldoener is, altijd hun vriend. Hard bewijs hiervoor hebben zij natuurlijk niet. Ook Emerson's wijsgerige leer van God, de natuur en de mens is doortrokken van een subjectieve, dromerige visie. Maar er spreekt ook nuchterheid uit, zelfs cynisme. Hij verdacht mensen die graag goed doen er van dat zij maar al te vaak geneigd zijn onzekerheid, zelfbedrog en hypocrisie, angst en lafheid van zichzelf en anderen te bagatelliseren. Emerson las graag Montaigne, de eeuwige tegenspeler van alle fanatici, die onverbloemd zijn afschuw toonde van de wreedheid en onbarmhartigheid van veel mensen. ⁶ In Boston en wijde omgeving was Emerson een veel gevraagd spreker. Zijn christelijk gehoor hield hem voor een grote ziener. Zelf wilde hij zich nog weleens "weed by the wall" noemen. Onkruid dus. Hij nam aan dat Gods universele geest, de "Over-Soul" genoemd in zijn Journals, over de hele wereld voorkomt en wel bij iedereen: gelovigen en ongelovigen. God zelf is het leven van het heelal, verkondigde hij. In beweeglijke zielenbeelden en machtige dromen vertelt Hij de mensen van het wezen der dingen. Het theologische begrip emanatie, uitvloeijing der dingen uit een hoogste beginsel in tegenstelling tot schepping, maakt dan ook van Emerson's filosofie wezenlijk deel uit. "One blood rolls uninterruptedly an endless circulation through all men, as the water of the globe is all one sea, and, truly seen, its tide is one". ⁷

Wij zijn geen afvallige kinderen van God, die zich met de zondeval van Hem hebben losgemaakt; onze ziel is altijd in de sfeer van het goddelijke gebleven. De christenen in Boston hadden wel iets om over na te denken. "Nature is the incarnation of a thought, and turns to a thought again, as ice becomes water and gas. The world is mind precipitated, and the volatile essence is forever escaping into the state of free thought." ⁸ Het scheidingsproces gaat zonder ophouden door. Er is een doorlopende reeks van het in de kosmos aanwezige, vanaf de meest simpele mineraal tot de allesomvattende geest van God, van de meest eenvoudige gewaarwording tot de zienersblik van de profeet. Emerson doet nergens een poging de ziel rationeel juist te omschrijven. Zij is bij hem metafoor voor het grote zijn, symbool van ratio essendi, goddelijke volmaaktheid geïncarneerd in een wereld van ruimte en tijd, van succes en mislukking. Heel anders dan de ziel in de christelijke theologie. Deze wordt geschapen voor de geboorte, krijgt een lichaam en wordt beoordeeld op haar keuzen en daden, en na de dood gaat zij over in een eeuwige staat van beloning of straf.

⁶ Michel Montaigne, 1533-1592, *Les Essais* 1580, 1588 en 1595 in *Oeuvres complètes*, Gallimard 1962. Zie over menselijke wreedheid ook Judith N. Shklar in *Daedalus*, zomer 1982

⁷ *Self-Reliance and other Essays*, p.63

⁸ Cit. in *Ralph Waldo Emerson* by Oliver Wendell Holmes, Fredonia Books, Amsterdam 2002 (1912), p. 186

De met fijn gevoel begaafde ziel, zoals Emerson haar beschrijft, is van een immense schoonheid. “I, the imperfect, adore my own Perfect”.⁹ De ware kunstenaar stelt zich open voor beelden van het bovennatuurlijke. Hij is een profetische naamgever, een “language-maker”.¹⁰ Zijn zinnebeeldige voorstellingen hebben de kracht de wereld te vernieuwen. “Good poetry could not have been otherwise written than it is. The first time you hear it, it sounds rather as if copied out of some invisible tablet in the Eternal mind, than as if arbitrarily composed by the poet”¹¹ Het intuïtieve symbolisme van Emerson doet niet alleen denken aan de romantische natuurfilosofie van Friedrich Schelling, maar ook aan de esthetische theorie van de Italiaanse filosoof Giambattista Vico, die driehonderd jaar geleden al zei dat de poëtische metaforen van de kunstenaar een welkome aanvulling zijn op de rationele analyse van de wetenschap.¹² Deze metaforen verruimen onze blik op de wereld. Ook al zijn we het bijna vergeten, dichterlijke taal is de oorsprong van het moderne, zakelijke taalgebruik. Wat aan sociaal leven door het rationalisme allemaal verward is geraakt, was in de oertijd nog lijd.

In zijn filosoferen over kunst was Emerson niet helemaal consequent. De ene keer lijkt het alsof zij bij hem ondergeschikt is aan een bezielde, overmachtige natuur, de andere keer is ze de ideale natuur. Kunst laat dan, zoals bij de Grieken, een wereld zien van volmaakte vormen.

Religieuze vernieuwing

De carrière van Emerson als schrijver, criticus en dominee begon plusminus 1830 met de opkomst van het unitarisme, een geestelijke vernieuwingsbeweging in en rond Boston. De unitariërs achtten zich niet gebonden aan enig kerkelijk dogma, belijdenis of traditie. Ze geloofden niet in de godheid van Christus, noch in de leer van de Drie-eenheid. Hierop kwam van alle zijden kritiek, het meest nog van calvinistische dominees. Emerson, met zijn scherp intellect, was een tijdlang de voornaamste woordvoerder van de unitariërs. Hij benadrukte de betekenis van de intuïtie, en van sociale feeling en persoonlijk geweten in belangrijke geloofskwesties. Beplette religieusiteit met een menselijk gezicht! Wie een echt christen wil zijn, zei hij, duldt geen slavernij en streeft ook naar gelijke rechten voor man en vrouw. Beide zaken waren toen een hot item. Ondanks heftig verzet van conservatieve kerken hebben de unitariërs in Amerika aan invloed kunnen winnen. Nog altijd

⁹ *Self-Reliance and other Essays*, p. 64

¹⁰ Ibid. p. 73

¹¹ *Society and solitude, Twelve chapters*, in: Standard Library edition, *The works of Ralph Waldo Emerson* with a general index and a memoir by James Elliot Cabot, volume VII, Houghton, Mifflin and Company, Boston 1898 (1883 en 1870), p. 53

¹² Tom Tak, *Een tegendraadse filosoof, het cultuurpessimisme van Giambattista Vico*, Kunst en Wetenschap, december 1997

leeft hun geest voort in liberale christelijke gemeenten en studiecentra, verspreid over het hele land.

Emerson bracht samen met H.D. Thoreau en Walt Whitman ook nieuw ethisch élan in de Amerikaanse literatuur. Herman Melville voelde zich erdoor aangesproken. Hij schreef de klassieker *Moby-Dick*.¹³ Met als hoofdpersoon de waanzinnige kapitein Ahab die zijn schip regelrecht naar de ondergang stuurde. Volgens Ahab heeft de wereld een grote weeffout die God aan te rekenen valt. Voor negentiende eeuwse christenen een schokkende aanklacht.

Onder invloed van de maatschappijkritiek van Emerson en de liberale geest van de unitariërs ontstonden ook de eerste psychologische romans op Amerikaanse bodem. Nathaniel Hawthorne beschreef in het beroemde *The Scarlet Letter* de gewetensconflicten van een overspelige vrouw uit een puriteins milieu.¹⁴ In *The Blithedale Romance* verwerkte hij zijn ervaringen met Brook Farm, een commune gesticht door de unitarische dominee George Ripley.¹⁵

In 1838 kwam het tussen Emerson en de unitariërs tot een breuk. De verwijdering begon met een rede die Emerson hield voor theologen aan de universiteit van Harvard. Hier verdedigde hij de stelling dat men radicaal met de voorstellingen die de kerk tot dan toe had gemaakt van het christelijk geloof moest breken. Het deïsme van de unitariërs, namelijk dat God uit slechts één persoon zou bestaan die zich na de schepping van de wereld heeft teruggetrokken en zich niet aan de mensen openbaart, was hij steeds meer gaan zien als een vlucht voor de levende God. De leer van de immanentie werd zijn nieuwe spirituele favoriet. De inwoning van God in de wereld. Spinoza had van deze goddelijke aanwezigheid al gezegd: "Hoe meer volmaaktheid iets bezit, des te meer werkelijkheid bezit het."¹⁶ De werkelijkheid is een mysterie. Zij bevat een geheim, dat wij mensen moeten ontsluiëren.

Het transcendentalisme was geboren! Alleen het transcendente is werkelijk. Het lichamelijke, de natuur is slechts verschijning. Jezus is de profeet die heeft gezien dat God zich in mensen belichaamt. De kerken hebben het evangelie bedorven. Zij hebben de leer van een goddelijke mensenziel verdrongen door een overdreven accentuering van de persoon van Christus. Inspiratie wordt tegengewerkt door eenzijdig de nadruk te leggen op openbaring. Emerson liet zich beïnvloeden door Plato, Rousseau en Goethe, maar ook

¹³ 1851

¹⁴ 1850

¹⁵ 1852

¹⁶ Baruch Spinoza, *Ethica*, vertaald door Nico van Suchtelen, Amsterdam 1979; *De uitgelezen Spinoza*, samengesteld door Herman de Dijn, vertaling Nico van Suchtelen en F. Akerman, uitgeverij Boom 1999, p. 62

schuwde hij het gebruik van oosterse mystiek niet. “Buddhism, transcendentalism, life delights in reducing it ad absurdum. The child, the infant is a transcendentalist and charms us all: We try to be, and instantly run in debt, lie, steal, commit adultery, go mad, and die.”.¹⁷

Niet alleen het deïsme maar ook de leer van het transcendentalisme heeft de nodige knelpunten. Emerson's 'Over-Soul' lijkt een mer à boire aan wensen, waarin het makkelijk is te verdrinken. De geest van God beweegt zich nu meestal tussen extremen. Hier het absolute, daar de dictatuur van de nabijheid. En zijn schepsel mens valt dan licht ten prooi aan gevoelens van leegte en heimwee. “Weh mir, wo nehme ich, wenn es Winter ist, die Blumen?”, dichtte treffend eens Hölderlin in zijn roman *Hyperion*.¹⁸

Zelfvertrouwen

Geloven in jezelf. Het gevoel hebben te zijn opgewassen tegen wat het leven aan eisen stelt, ook al heb je geen flauw idee van mogelijke valstrikken. Emerson ging in zijn poging zelfvertrouwen te definiëren nog een stap verder. “To believe your own thought, to believe that what is true for you in your private heart is true for all men”. Met de toevoeging: “that is genius”.¹⁹ Hier sprak al vroeg ‘de voorname mens’ van Friedrich Nietzsche, die in de twintigste eeuw als ‘Übermensch’ nog zo’n slechte naam zou krijgen. De mens die zijn eigen beeld scheidt van wat goed is en zich van daaruit een voorstelling vormt van het kwaad. Gevaarlijk, want zo wordt het boze makkelijk een zelfvullende voorspelling.

Emerson kon niet anders dan sceptisch blijven over het burgerlijke idee van een typisch Amerikaanse levensstijl die meer voorspoed en welvaart zou geven en voortkwam uit een menging van calvinisme en rationele zakelijkheid. Hij voorspelde juist woekering van vulgair materialisme met toenemend zedelijk verval en veel criminaliteit. Zijn pessimistische boodschap viel buiten de kring van transcendentalisten niet in goede aarde. Dan deed enige jaren later de cultuurfilosoof en ook onderwijshervormer John Dewey het veel beter.²⁰ Deze leidde in 1896 een modelklas aan de universiteit van Chicago. Hier werd geëxperimenteerd met praktische leerstof, zelfwerkzaamheid van de leerlingen en een nieuw sociaal model ter bevordering van democratische gezindheid. De resultaten vielen alleszins mee. De stad New York nodigde Dewey dan ook uit om in wat nu heet achterstandswijken met veel emigranten de openbare school uit het slop te trekken. Wat hij

¹⁷ *Journals*, nov.-dec. 1842, zie: *A memoir of Ralph Waldo Emerson*, James Elliot Cabot, Houghton Mifflin 1887, p. 413

¹⁸ German poetry, an anthology from Klopstock to Enzenberger, edited by Martin Swales, Cambridge University Press 1987, p. 65

¹⁹ *Self-Reliance and Other Essays*, p. 19

²⁰ John Dewey, 1859-1952

met enig succes deed, daarbij te hooi en te gras gebruik makend van de vrije opvoedingsideeën van Emerson en Thoreau.²¹

Emerson bekeek alle pogingen van utopisten in de negentiende eeuw het sociale leven collectief te hervormen met diep wantrouwen. Hij vreesde een teloorgang van het eigen scheppend vermogen van de individuele mens. De aloude droom van Elyzeese velden, of een nieuw Atlantis, kon op hem maar geen vat krijgen. Toen het mensbeeld van sommigen van zijn vrienden, waaronder enige unitariërs op Brook Farm, een draai nam in de richting van de psychosociale leer van Charles Fourier, een Fransman die ook bij liberalen in Amerika grote bekendheid kreeg, zag hij dit als verraad van het idee dat alleen het transcendente echt is.²² Fourier was de bedenker van de phalanstères, grote werk- en levensgemeenschappen waarin solidariteitsgevoelens en collectiviteitsbesef overheersten. Hier zouden mensen van diverse pluimage in korte tijd kunnen leren in vrede met elkaar te leven.²³

Het is wel duidelijk: het spirituele - onstoffelijke - menstype van Emerson lijkt niet op de sociale mens van filosofen als Fourier, Saint-Simon, Hegel of Marx. Maar ook niet op de hedonistische mens van Jeremy Bentham, de grondlegger van het utilitarisme.²⁴ Volgens Emerson ruïneert overmatige bevrediging van zinnelijke verlangens de ziel. Niet Bentham verdient navolging, maar de door hem bewonderde dichter Shakespeare. Een universele geest. Een “organ through which the universal mind acts”.²⁵ Een hermeneut, die symbolen van eeuwig leven kon duiden. Evenals platonisten in de renaissance geloofde Emerson dat een kunstwerk de zichtbare kant is van in de geest verkregen voorstellingen. “What is in, will out. It struggles to the birth.”²⁶

Tweesprong

Als schrijver en filosoof stond Emerson eigenlijk zijn hele leven op een tweesprong, nooit zeker wetend of hij meer zijn gevoel of zijn verstand zou laten werken. Hij kon zowel nuchter, als gepassioneerd zijn. Zijn voorliefde voor de *Essais* van Montaigne is al genoemd, een filosoof die graag met beide benen op de grond bleef staan. Maar ook de vol-

²¹ Zie Joseph Featherstone, *John Dewey reconsidered in: What schools can do*, Liveright New York 1976, p. 64-82

²² Charles Fourier, 1772-1837

²³ Zie Carl J. Guarneri, *The utopian alternative: Fourierism in nineteenth-century America*, Cornell University Press 1994

²⁴ Jeremy Bentham, 1748-1832. Het utilitarisme verheft het nut tot beoordelingsnorm van zedelijk handelen.

²⁵ *Society and solitude*, p. 52

²⁶ *Ibid.* p. 42

gens sommige critici overgevoelige bekentenissen van J.-J. Rousseau, *Les Confessions*, las hij graag.²⁷ Voor diehard rationalisten, die alleen aanvaardden wat met het verstand te begrijpen is, een exempel van de 'weke' verlichting. Het leven van Jean-Jacques en ook van Emerson zelf een illustratie van chronisch romantisme. Zaaide Montaigne bij Emerson vooral twijfel, Rousseau voedde dus de felle profetische toon die hij in voordrachten makkelijk kon aanslaan. Maar ook dan bleef op de achtergrond de vraag knagen, of de mens misschien toch meer door de rede dan door intuïtie tot kennis van de waarheid komt. Nog aan het einde van zijn leven gaf Emerson aan zijn filosoferen wederom een nieuwe wending. Hij begon zich los te maken van het subjectieve idealisme, de gedachte dat alleen het transcendente werkelijk is, om onder de indruk van de evolutietheorie van Charles Darwin en Herbert Spencer, en het pragmatisme van Charles Peirce, op te schuiven in de richting van het realisme.

²⁷ Jean-Jacques Rousseau, *Les Confessions*, in: *Oeuvres complètes*, deel I, Gallimard 1959